

UNA ILLUSIÓ LITERÀRIA? ELS ERUDITS NORD-
CATALANS, EL RETROCÉS LINGÜÍSTIC
I LA LITERATURA AL SEGLE XIX

NICOLAS BERJOAN
Universitat de Perpinyà

El segle XIX, a Catalunya del Nord com enllac a Europa, és un període més de retrocés de les llengües no estatals, després del que ja s'havia notat a l'edat moderna, la de l'anomenada «Decadència» en el cas català (COMAS 1978; BALSALOBRE i GRATACÓS 1995). De fet, des de l'inici del segle, l'efecte de la marginació literària d'aquestes llengües, deguda al fet que els poders polítics no les utilitzen més, i que les elits socials les abandonen en part de les seves relacions, s'accentua en el moment en què la literatura experimenta un canvi com a objecte social. Al mateix temps que l'alfabetització progressa i que l'escriptura es fa més present en la vida de la poblacions, es constituïa un «*champ littéraire*» que permet alguns escriptors viure de les seves produccions (VIALA 1985; BOURDIEU 1992). I procura a la producció literària un ressò social al mateix temps que un prestigi inèdits (BENICHOU 1977). Un prestigi que, val a dir-ho, aprofita les llengües d'estats que es beneficien a vegades d'una producció i d'un lectorat més extensos, i del suport dels poders institucionals i mercantils. Un fenomen que accentua, en contrapartida, la marginació i el desprestigi de les llengües vernaculars.

Aquest retrocés de les llengües no estatals, com el català, coneix una acceleració notable a partir del darrer terç del segle, amb la constitució dels mercats nacionals, el creixement de l'Estat, la multiplicació de les seves intervencions socials i dels mitjans que té a disposició per actuar, i la difusió d'una cultura massificada que passa també per l'escriptura (WEBER 1976). De fet, en aquest moment crucial, les poblacions nord-catalanes entren en el món de l'escriptura de massa en francès, per mitjà de l'escola primària que esdevé obligatòria amb les lleis de Jules Ferry de 1881 i 1882, i de les relacions multiplicades que tenen ara amb la resta de França i amb el poder nacional, i que il·lustren l'arribada del tren a Perpinyà el 1859.

En aquest context, els erudits nord-catalans que observen a desgrat aquest moviment de regressió del català busquen instruments per restaurar el seu prestigi i promocionar-ne l'ús. I, tal com els seus veïns occitans i sud-catalans, amb qui tenen molts lligams, utilitzen la literatura com a eina per lluitar en aquest sentit (RAFANELL 2007; BERJOAN 2019). El propòsit d'aquest article és, en primer lloc, de descriure la mobilització de la literatura per aquests escriptors en les seves apologies del català. I, fent això, d'entendre quina eficàcia pot tenir, al seu parer, la literatura davant de la degradació contínua de la situació de la llengua catalana. Més endavant, es voldria considerar si han patit d'una mena «d'il·lusió literària» aquests lletraferits nord-catalans que, des de l'inici del segle fins a la Primera Guerra Mundial, han dedicat tants esforços a promoure una literatura genuïna en català, a fi d'aturar un retrocés que no feia sinó accentuar-se.

1. LA INVENCIO DE LA LITERATURA CATALANA

En un món que roman massivament analfabet i catalanòfon, els erudits nord-catalans de l'inici del segle XIX consideren tanmateix que el català ha perdut molt de la seva qualitat de llengua, al Principat com al Rosselló. Així ho explica, per exemple, François Jaubert de Passa. Aquest savi propietari dels Aspres considera, ja als anys de la Restauració, que «la décadence de la langue catalane ne fut pas moins rapide en Roussillon [que a la resta de Catalunya]» (JAUBERT DE PASSA 2000). Encara es parla en català en les relacions quotidianes, però la llengua s'ha tornat un saber, excepte als llocs més allunyats de Perpinyà i de la plana, on es conserva un català correcte: «On parle français avec les étrangers et dans toutes les réunions publiques. On y renonce dans l'abandon de la vie privée. Mais ce n'est plus qu'une langue de convention, mélange de mots catalans, espagnols, languedociens, français. On ne parle plus l'ancien catalan que dans les hautes vallées du département, et dans toutes les églises» (JAUBERT DE PASSA 2000: 134). Una opinió sobre l'estat de la llengua que comparteix, a mitjans de segle, Pierre Puiggari (1852: 1), professor al col·legi de Perpinyà, que vol aturar la seva «corruption» i el menyspreu que l'acompanya, pu-

blicant el 1852 la seva gramàtica, en la qual hi denuncia el mal estat de la llengua.

En aquest esforç per revertir la imatge d'idioma i conservar-ne la qualitat com a tal, que en realitat és l'esforç d'una poca gent culta per convèncer una poca gent culta, Puiggari (1852: 1) menciona els «propriétaires» i els «ecclésiastiques» i un «public» que s'interessa pels arxius del país com a lectors potencials del seu llibre, o bé per lluir en un moment en què floreix un interès important pels «patrimonis» nacionals i pels estudis romànics tant a França com a Europa. La literatura, en aquest sentit, hi juga un paper important.¹ S'afanya a atestar que, malgrat la seva degradació, el català és llengua, i té literatura, dues coses que van lligades als ulls dels nostres erudits. I, a més, per a servir la visibilitat dels doctes rossellonesos que es volen situar, en aquest temps d'interès per les llengües romàniques, com els especialistes d'una llengua original a l'espai francès, que no és pas la llengua d'oc, però que també ha participat de l'esplendor poètica de l'edat mitjana (BERJOAN 2009).

En aquest sentit, François Jaubert de Passa, que s'ha fet amic de Prosper Mérimée, el primer inspector dels monuments històrics francesos, es pot referir a les produccions literàries medievals catalanes, que considera com a genitores de l'art dels trobadors occitans (JAUBERT DE PASSA 2000: 50).² Al seu entendre, la literatura catalana ha assolit el seu punt àlgid al segle xv amb les obres de Pere Tomic o Ausiàs March (JAUBERT DE PASSA 2000: 89). Després ha seguit l'ocàs, amb la pèrdua d'autonomia del regne d'Aragó. I la cosa que inspira un poc d'optimisme a Jaubert —que encara no pot recolzar-se sobre els inicis de la Renaixença el 1824— per al futur de l'idioma, és la publicació del diccionari d'Esteve, Bellvitge i Juglà i de la gramàtica de Pau Ballot a principi del 1800 (MOLAS 1986): «Lorsque des écrivains recommandables entreprennent la pénible rédaction d'un dictionnaire

1. Per a la inserció dels erudits nord-catalans en una perspectiva europea, vegeu Zantedeschi (2019) i la introducció d'Enric Prat i Josep Vila al llibre de Jaubert de Passa (2000).

2. Jaubert de Passa serà contradit més tard per un professor de la Universitat de Montpeller, d'origen nord-català: François Cambouliu (1858).

ou d'une grammaire, et qu'ils se décident à les publier; lorsque le public accueille ces ouvrages, on doit en conclure que la langue [...] doit avoir encore une longue existence» (JAUBERT DE PASSA 2000: 144-145). En canvi, Pere Puiggari (1852: 86) ja pot afegir, a la seva apologia de la llengua catalana de 1852, uns poemes del seu amic Joaquim Rubió i Ors, la qualitat dels quals «ne diffère pas, quant au fond, du moins, d'un chant de troubadours».

Així que, davant del que consideren com una degradació del català, els lletrats rossellonesos del primer segle XIX utilitzen la literatura, al mateix moment que els codis —diccionaris i gramàtiques— com a proves de la seva qualitat de llengua, que ha tingut formes pures i prestigi, sobretot a l'edat mitjana. I comencen, de manera precoç, a fer ús de les produccions sud-catalanes contemporànies per a il·lustrar el seu argumentari, encara que la Renaixença no hagi pres tota la seva volada. En un món on no existeixen les eines per aculturar massivament les poblacions, el seu combat se situa abans de tot en el marc reduït de les elits locals, que abandonen el català pel francès, una llengua que es beneficia del prestigi del poder. I també, en el marc d'un món intel·lectual francès que s'interessa per les llengües romàniques, a qui cal ensenyar que el català mereix certa atenció. I per això, a despit de no poder fer gaires mencions de produccions literàries noves, comencen, com Jaubert, a escriure les primeres històries de la llengua i de la literatura catalanes, buscant en el passat les obres que justifiquen la qualitat d'idioma del català.

2. FER LITERATURA PER A SALVAR LA LLENGUA

A final de segle, per bé que el context social i lingüístic en el qual es mouen els defensors nord-catalans de la llengua vernacular experimenta un canvi notable, el seu combat continua passant, al seu entendre, per la literatura, i sobretot per la creació d'una literatura catalana a la Catalunya del Nord. De fet, tenen ara com a model els èxits de les renaixences occitanes i catalanes, que ja han trobat un lloc d'expressió pública amb la creació dels Jocs Florals a Barcelona el 1859, d'una banda, i una manera d'organització amb el Felibrige a partir de 1856,

de l'altra.³ Però, si la seva fe en els poders de la literatura es queda intacta, també són capaços d'entendre que la defensa del català només pot passar per unes eines noves de transmissió de masses, com ara l'escola.

El que no canvia pas, sinó que s'accelera en aquest moment, és el retrocés de la llengua catalana, ja que, a més de les categories benestants, comença a ser deixada de banda a la Catalunya del Nord per una burgesia mitjana i petita que creix força en aquest moment d'enriquiment de les societats europees, i que ha de canviar de llengua per assegurar-se una trajectòria social favorable. Dit d'una altra manera, el francès progressa en les elits socials, sent ara la llengua d'una promoció social molt més generalitzada. I l'escolarització massiva de les poblacions locals, a partir de les lleis Ferry almenys, accentua la seva progressió al mateix temps que relega el català al lloc de «patués», o de llengua dels avis, un estigma social o un arcaisme.⁴ Així que l'organitzador de les primeres trobades pancatalanistes de Catalunya del Nord, Justin Pépratx (1883: 17) pot continuar la queixa dels seus avantpassats el 1883, davant dels Felibres i dels renaixentistes que s'apleguen a Banyuls de la Marenda: «per més que rebutjada i menyspreada que haja estat la llengua de tot temps s'hi han trobat varons qui no han deixat de plantejar-la». I Louis Pastre (1908: 244), un mestre occità que s'ha fet un dels animadors més actius de la Societat d'Estudis Catalans, que neix a Perpinyà a final de 1906 a imitació de l'Institut d'Estudis Catalans, constata el 1908 que la previsió pel català és de tornar-se «un jargon franco-espagnol», si no es fa res en contra.

Per bé que no canvien les inquietuds sobre l'estat de llengua catalana a la Catalunya del Nord, el que canvia, al contrari, i que exalta els defensors locals del català és l'èxit de la *Respelido* provençal, i de la *Renaixença*, després de les publicacions de les obres principals de Mistral i de les figures preeminents de la nova literatura catalana. Jacint Verdaguer, en primer lloc, que coneixen força bé, que és molt

3. Pel que fa de la història del Felibrige, vegeu Jouveau (1971-1987) i Calamel i Javel (2002).

4. Sobre la relació de l'escola francesa amb les llengües minoritàries, vegeu-ne dos punts de vista contradictoris a Chanet (1996) i Martel (2016).

bon amic de Justin Pépratx i que ha tingut la bona idea de cantar la llegenda del *Canigó*. El 1882 Josep Bonafont, aquest sacerdot poeta conegut com el «Pastorellet de la Vall d'Arles», lamenta que el Rosselló no hagi tingut «la mutlitud de autors eminents que posseïeix [...] lo Languedoc» (1882: VI) en la seva presentació dels poemes catalans d'un altre clergue, Antoni Jofre, el 1882. Però la Respelido li genera moltes esperances. Només li falta una organització i un líder a la Catalunya del Nord «y la resurrecció del català [hi] és una cosa acumulada!» (BONAFONT 1882: VI), explica qui serà Majoral del Félibrige el 1912. I, d'altra banda, Louis Brousse (1897) ja considera, en les pàgines de la primera revista cultural notable de Perpinyà, *La Clavellina*, el 1897, que Jacint Verdaguer i les «œuvres immenses» de la Renaixença han redimit el català: «Il n'est plus permis de dire que la langue catalane est morte tant que *L'Atlantide* existe».

Una altra novetat, l'exemple del Felibrige, el més potent encara de la Renaixença i l'evolució cultural que afecta les províncies franceses a partir de la Belle Époque, suscita la creació d'una nova literatura nord-catalana en català.⁵ Les primeres edicions de reculls poètics — com el del mestre de Port-Vendres Pere Courtais el 1868, o el de Josep Bonafont que publica el 1882 els poemes escrits per Antoni Jofre abans de la seva mort el 1869—, entrant la segona meitat del segle XIX són encara ben modestes (COURTAIS 1868; BONAFONT 1882). Tanmateix, permeten, als defensors del català al Rosselló, celebrar l'emergència d'un moviment catalanista local. De fet, Louis Brousse (1897), en la tradicional defensa de *La langue catalane*, explica encara que «les matériaux ne manquant pas à ceux qui voudraient essayer de rétablir en Roussillon le catalan tel qu'il se parlait autrefois [...]. Nous ne désespérons pas [...] de voir surgir un jour, à l'instar de la Provence, la joyeuse cohorte des troubadours catalanistes». Però en aquest moment ja li pot contestar un Alphonse Talut que una «Renaissance catalaniste» existia a la Catalunya del Nord. I, de fet, en els anys que precedeixen la Primera Guerra Mundial, els escriptors nord-catalans s'illustren amb una nova ambició, que culmina en el primer recull de

5. Sobre les relacions entre Verdaguer i els nord-catalans, vegeu Vassal (1903) i Vassal-Reig (1934).

Josep Sebastià Pons (1911), *Roses i xiprers*, que serà saludat tant al Principat com a les terres d'Oc.

Una altra diferència en aquesta societat rossellonesa de la Belle Époque quant a la defensa del català és que, precisament, els que ara s'hi dediquen ho fan utilitzant nous mitjans de difusió, com ara les revistes, que comencen a publicar a partir dels anys 1890, tal com passa a tot arreu a França (THIESSE 1991). Però poden poca cosa aquestes revistes literàries, destinades a un públic culte, enfront l'emergència d'una societat de escriptura de masses, que instal·la amb més força que mai el francès com a llengua de comunicació usual. Un moviment d'aculturació que té l'escola republicana com a puntal. Per això comencen els animadors de *La Revue Catalane*, i Louis Pastre en primer lloc, a reivindicar una presència del català en l'ensenyament primari, com a auxiliar per aprendre el francès, tal com ho proposa des de fa temps el «Frère savinien» per a la llengua d'oc.⁶ Pastre, i els animadors de la revista, dediquen temps per a convèncer que, en lloc de la prohibició del català a les escoles franceses, que fabrica massivament alumnes que no saben parlar ni una llengua ni una altra, la utilització del mètode bilingüe donaria millors resultats. I, tanmateix, el concurs de traducció del català al francès que proposen als alumnes, al març de 1907, és prohibit per l'administració escolar, tal com es pot llegir a les pàgines de *La Revue Catalane* (vegeu «Le Catalan à l'école», núm. 3, 15 de març de 1907, p. 78-83, i «Interdiction ministérielle de notre concours de langue catalane», núm. 5, 15 de maig de 1907, p. 131-132).

Així que la Renaixença i el moviment nacional que es desperta a la Catalunya del Sud, a vegades poden suggerir que és un efecte de la creació literària, però ben sovint entenen que van lligats a una situació social molt diferent de la de Catalunya del Nord. En el primer número de *La Revue Catalane* (15 de gener de 1907, p. 9-10), els membres de la Société d'Études Catalanes llancen un «Appel aux poètes catalans du Roussillon». La seva missió és la de sempre: «régénérer la langue catalane parlée dans notre vieux Roussillon». Un català que

6. Sobre Louis Pastre, es pot consultar la tesi de Bonet (2012) i, especialment sobre la seva vessant pedagògica, Bonet (2009; 2013).

pateix d'una imatge de parlar groller, que només es pot utilitzar per les bromes i les discussions trivials. I és ben possible, en efecte, que el descrèdit, que ha anat de banda amb la marginació dels «patués» des de l'edat moderna, s'hagi estès, amb els progressos de l'escriptura en llengua nacional i els prejudicis que propaguen l'escola, a les categories socials menys educades també. Per revertir aquesta situació, es pot mirar el que passa a l'altre costat de la frontera, i la Renaixença que «fit éclore toutes les œuvres que vous connaissez». Arribat a aquest punt, sembla que els escriptors puguin alterar el destí d'una llengua gràcies als seus llibres i a l'impacte social de la literatura. Però ben aviat la idea es matisa, ja que «certes les conditions où se trouvent les Catalans d'Espagne ne sont pas les mêmes que pour nous; nous devons tenir compte de tout leur passé historique, de l'éclat de leur ancienne littérature, des destinées mêmes de leur idiome, toujours parlé par le peuple en dépit des efforts pour le proscrire, de la situation économique et politique enfin, si grave et si importante pour les esprits catalans».

3. UNA ILLUSIÓ LITERÀRIA?

Al final d'aquest itinerari dos aspectes queden clars. Primer, el retrocés del català i la seva marginació social i literària respecte al francès han progressat força a la Catalunya del Nord durant el segle. Cosa que no ha escapat als seus defensors locals. D'altra banda, els lletraferits nord-catalans han fet servir de manera contínua la literatura com una eina per a lluitar en contra d'aquest procés. Primer, recordant el seu lustre passat per a justificar l'estatus de llengua al català. I, segon, provant d'impulsar una literatura catalana nova, tot fent conèixer i valorar els èxits de la Renaixença, amb el mateix objectiu. Han patit per això una mena d'«il·lusió literària», pensant que la literatura podia canviar la trajectòria social de l'idioma català? Han estat víctimes d'alguna mena d'«ideologia», en el sentit marxista de la paraula, que els va fer creure que escriure podia transformar la societat, sense entendre que aquesta idea era el resultat de la seva pròpia situació social i de la seva impotència a actuar de manera concreta en la socie-

tat? (MARX 1845; LABICA 1974). La cosa és un xic més complexa, tal com ho ensenya «L'Appel» de *La Revue Catalane* esmentat suara.

En realitat, de François Jaubert de Passa en els anys de la Restauració als membres de la Société d'Études Catalanes pocs anys abans de la Primera Guerra Mundial tots expliquen que hi ha uns determinants polítics i socials que juguen un paper decisiu en la vida de les llengües i, doncs, en el retrocés del català i en la seva recuperació a la Catalunya del Sud a partir de final de segle. Entre altres aspectes, perquè contemplen els rumbos culturals que afecten el Principat durant el segle i el canvi entorn de la llengua catalana com a símbol identitari i nacional, permès per la seva progressiva politització pel catalanisme abans que tot. I que entenen ben fàcilment que resulten d'uns moviments socials i polítics que no passen pas a la Catalunya del Nord. D'altra banda, entenen també quin és el paper dels nous mitjans de comunicació i de difusió de la cultura de masses a final de segle. Provant, ells mateixos, d'actuar mitjançant les seves revistes. Però, sobretot, defensant un lloc pel català en l'escola nacional francesa. Tot això sense tenir la capacitat de lluitar en contra dels progressos d'una llengua promoguda per un dels estats més potents d'Europa.

De fet, tot i la seva comprensió dels mecanismes de l'aculturació de les poblacions nord-catalanes, que és en definitiva una aculturació nacional francesa, no surten de la seva manera d'oposar-s'hi, insistint sobre l'estatut de llengua del català, sobre les seves glòries i sobre la necessitat de preservar-lo almenys com a part del patrimoni nacional. Una reivindicació en la qual la literatura juga un paper central per a comprovar la seva qualitat i el seu interès. I no passen de cap manera a la denúncia dels determinants polítics de la marginació de l'idioma, ni encara menys a l'acció política. Excepte quan es permeten unes consideracions sobre l'estructura centralitzada de l'estat francès i clamen la necessitat de la seva descentralització o la superioritat del federalisme. O, d'una altra manera, quan suporten les reivindicacions del nacionalisme català a Espanya. Ben poca cosa, al capdavall.

Aquesta inhibició política no resulta pas d'una ceguesa intel·lectual. S'explica més aviat pel context general en què es mouen. Després de més d'un segle d'insubmissió al poder francès, el segle XIX obre un panorama en el qual els catalans del Nord entren en una fase d'inte-

gració cada vegada més forta en l'estat nacional francès (SAGNES 1999). Primer, són les lluites polítiques revolucionàries, que es perpetuen ben entrat el segle XIX, que afecten les seves poblacions (BRUNET 1991; MCPHEE 1995). I ben aviat els lligams econòmics amb la resta de França, que es reforcen. A més, l'estat nacional francès, al contrari del que passa a Espanya, es beneficia d'una imatge de potència mundial, i de país capdavanter en la història política i cultural d'Europa. En aquest marc, les elits nord-catalanes difícilment poden imaginar un futur millor per a la seva pàtria, i per a ells mateixos, que de participar al projecte nacional francès. I, si l'emergència, a final del segle XIX, del nacionalisme català els pot interrogar, aquest destí particular del Principat no els sembla possible per a la Catalunya del Nord. I continuen, doncs, buscant per a la cultura i la llengua catalanes un lloc a l'espai francès (BERJOAN 2011).

Aquesta posició, que és coherent amb la seva inhibició política, explica la importància que donen a la creació literària, en un marc on no tenen més instruments que la lluita cultural per a conjuminar la regressió lingüística del català. Però no s'avé amb la completa il·lusió sobre la capacitat que té la literatura per revertir els mecanismes socials del retrocés del català. Ja que, en un context on no volen afrontar-se amb la construcció nacional francesa, només els queda aquesta via per actuar, tot confiant en una mena de *modus vivendi* de les llengües, que reconegui la primacia del francès, llengua nacional, però que permeti salvaguardar el català com a llengua patrimonial. Al final, la seva apologia del català és coherent amb el doble patriotisme que professen en l'àmbit polític. Els erudits nord-catalans no volen pas deixar de ser catalans, però no veuen cap altre horitzó que el de la construcció nacional francesa, que, d'altra banda, es paga amb l'erosió dels rastres culturals més identitaris del país. I, si no s'illusionen tant sobre els poders de la literatura, almenys adapten la seva manera d'actuar a la seva situació, reivindicant o implorant un lloc per a la identitat catalana en el marc de la nació francesa.

En aquest sentit, no es pot considerar un gran èxit la seva actuació. Però tampoc no han estat nuls els seus resultats. No han pogut revertir la trajectòria lingüística del català, fet que només l'emergència d'un moviment nacional polític com el que s'ha constituït a la Catalu-

nya del Sud hauria pogut fer. Però, sí que han participat en l'emergència d'una literatura catalana moderna, a partir de final del segle XIX, que no ha pas desaparegut des d'aleshores a la Catalunya del Nord, malgrat les difícilíssimes condicions en què es troben els escriptors nord-catalans. I, per aquest biaix, com per la seva continuada reivindicació del prestigi literari del català —i la seva defensa de la llengua en general— han participat a conservar a la Catalunya del Nord la consciència i l'orgull de ser català. Com ho entenien ben bé, la literatura no pot amb els moviments socials que determinen la història de les llengües, però també participa en la història la producció literària, per bé que hi actua amb una força molt limitada.

BIBLIOGRAFIA

- BALSALOBRE i GRATACÓS (1995): Josep Balsalobre i Joan Gratacós, *La llengua catalana al segle XVIII*, Barcelona: Quaderns Crema.
- BENICHOU (1977): Paul Benichou, *Le temps des prophètes. Doctrines de l'âge romantique*, París: Gallimard.
- BERJOAN (2009): Nicolas Berjoan, «L'honneur d'une langue. Les Roussillonnais et le catalan durant le premier XIXème siècle», *Romantisme*, núm. 145, p. 121-135.
- BERJOAN (2019): Nicolas Berjoan, *La identitat del Rosselló. Pensar una Catalunya del Nord a l'edat dels Estats-nacions (1780-2000)*. Perpinyà: Trabucaire.
- BONAFONT (1882): Josep Bonafont, «Curta enrahonada», dins: *Obres d'Antoni Jofre*, Perpinyà: Latrobre, p. VI.
- BONET (2009): Lluc Bonet, «Louis Pastre: un républicain radical et pédagogue réformateur vers le catalan à l'école (1881-1903)», *Lengas. Revue de Sociolinguistique*, núm. 65, p. 167-204.
- BONET (2012): Lluc Bonet, *L'instituteur Louis Pastre (1863-1927): le catalan et l'école en Roussillon de 1881 à 1907*, tesi doctoral dirigida per Philippe Martel i August Rafanell, Montpellier: Université Montpellier III.
- BONET (2013): Lluc Bonet, «Savinien, Lacoste, Sarrieu, Pastre et les autres: pédagogie et idéologie pour l'occitan et le catalan à l'école (1870-1914)», dins: *Actes du Ve colloque international: Transmissions linguistiques et culturelles: Pratiques plurilingües*, Mende: Associacion per lo Desvolupament de l'Occitan, p. 111-133.

- BOURDIEU (1992): Pierre Bourdieu, *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, Paris: Seuil.
- BROUSSE (1897): Louis Brousse, «La langue catalane», *La Clavellina*, núm. 12, 15 d'octubre.
- BRUNET (1991): Michel Brunet, *Une société contre l'État. Le Roussillon 1780-1820*, Perpinyà: Trabucaire.
- CALAMEL i JAVEL (2002): Simon Calamel i Dominique Javel, *La langue d'oc pour étendard. Les Félibres (1854-2002)*, Tolosa: Privat.
- CHANET (1996): Jean-François Chanet, *L'école de la République et les petites patries*, Paris: Aubier.
- CAMBOULIU (1858): François Cambouliu, *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*, Paris: Durand.
- COMAS (1978): Antoni Comas, *La Decadència*, Barcelona: Llibres de la Frontera.
- COURTAIS (1868): Pierre Courtais, *Flors de Canigó*, Perpinyà: Bardou-Job.
- JAUBERT DE PASSA (2000): François Jaubert de Passa, *Recherche historique sur la langue catalane*, Canet de Rosselló: Trabucaire.
- JOUVEAU (1971-1987): René Jouveau, *Histoire du Félibrige*, 4 vols, Nîmes: Bené.
- LABICA (1974): Giorgio Labica, «Pour une approche critique du concept d'idéologie», *Revue du Tiers Monde*, núm. 57, p. 31-45.
- MARTEL (2016): Philippe Martel, *L'école française et l'occitan. Le sourd le bègue*, Montpellier: Presses Universitaires de la Méditerranée.
- MARX (1970): Karl Marx, *L'idéologie allemande*, Paris: Éditions Sociales.
- MCPHEE (1995): Peter McPhee, *Les semailles de la République dans les Pyrénées-Orientales (1848-1852)*, Perpinyà: Publications de l'Olivier.
- MOLAS (1986): Joaquim Molas (dir.), *Història de la literatura catalana*, vol. VIII, Barcelona: Ariel, 1986.
- PASTRE (1908): Louis Pastre, «La langue catalane populaire en Roussillon», *La Revue Catalane*, núm. 20, 15 d'agost, p. 244.
- PÉPRATX (1883): Justin Pépratx, *La Renaissance des lettres catalanes. Discours partie en français, partie en catalan prononcé à la fête littéraire de Banyuls-sur-mer. 17 juin 1883*, Perpinyà: Latrobe.
- PONS (1911): Josep Sebastià Pons, *Roses i xiprers*, Perpinyà: Société d'Études Catalanes.
- PUIGGARI (1852): Pierre Puiggari, *Grammaire catalane-française. À l'usage des Français, obligés ou curieux de connaître le catalan, des linguistes et des amateurs de langue romane*, Perpinyà: Alzine.
- RAFANELL (2007): August Rafanell, *La illusió occitana*, Barcelona: Quaderns Crema.

- SAGNES (1999): Jean Sagnes, *Nouvelle histoire du Roussillon*, Perpinyà: Tra-
bucaire.
- THIESSE (1991): Anne-Marie Thiesse, *Écrire la France. Le mouvement régio-
naliste de langue française entre la Belle Époque et la Libération*, Paris:
Presses Universitaires de France.
- VASSAL (1903): Augustin Vassal, *Mossen Jacinto Verdaguer. Sa vie, ses œu-
vres, sa mort*, Perpinyà: Latrobe.
- VASSAL-REIG (1934): Charles Vassal-Reig, *Verdaguer et le Roussillon*, Perpi-
nyà: Imprimerie Catalane.
- VIALA (1985): Alain Viala, *La naissance de l'écrivain. Sociologie de la littéra-
ture à l'âge classique*, Paris: Minuit.
- WEBER (1976): Eugen Weber, *Pesants into frenchmen. Them modernization
of rural France 1870-1914*, Stanford: Stanford University Press.
- ZANTEDESCHI (2019): Francesca Zantedeschi, *The antiquarian of the nations.
Monuments and language in the XIXth century Roussillon*, Amsterdam:
Brill.